

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

Godina VII.

Zagreb 1954

Broj 1—4

KARAKTERISTIČNI MOMENTI NARODNO-OSLOBODILAČKE BORBE U ISTRI*

Vinko Antić

Oslobodilačka borba jugoslavenskih naroda imala je zajednički osnovni cilj: oslobođenje zemlje od okupatora i stvaranje državne zajednice ravnopravnih naroda s novim ekonomsko-društvenim uređenjem. Taj je cilj formuliran u poznatim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a 29. XI. 1943.

Međutim, putovi borbe, počeci oružanih akcija, okupljanje širokih narodnih slojeva u Narodnooslobodilački pokret, osnivanje narodnooslobodilačkih odbora i t. d. — sve je to zavisilo od niza činilaca i u pojedinim našim nacionalnim teritorijima, pa čak i u pojedinim pokrajinama i krajevima istoga nacionalnog teritorija. Razvitak pojedinih naših zemalja u prošlosti, ekonomska i kulturna zaostalost, stupanj političke svijesti, politički utjecaji i posljedice iz vremena političke borbe u staroj Jugoslaviji, prilike koje su nastale okupacijom naših zemalja poslije razbijanja stare države, kao i stanje organizacija naprednih snaga i njihova iskustva utjecali su također na početak, razmah i razvitak NOB-e u našim zemljama i pokrajinama. U tom pogledu može se svakako govoriti o specifičnostima i karakterističnim momentima u razvitku NOB-e i u pojedinim našim republikama i u pojedinim dijelovima tih republika. To potvrđuje i dosadašnja literatura.

U navedenom smislu moguće je dakle govoriti i o Istri i njenoj Narodnooslobodilačkoj borbi. Niz činjenica naime opravdava, da se iz jedinstvenog kompleksa, koji se naziva NOB-a Jugoslavije, izdvoji Istra i da se razmotre neke specifičnosti njene Narodnooslobodilačke borbe. One se svode na slije-

---

* Predavanje održano na I. kongresu historičara FNRJ u Beogradu, u Sekciji za historiju 1918—1945, dne 6. V. 1954.

deće: 1. širi pojam NOB-e u Istri; 2. pripravnost Istre za NOB-u; 3. istarsko selo kao baza i oslonac NOB-e; 4. povezivanje NOB-e Istre s NOB-om Hrvatske; 5. nacionalni problem u Istri i 6. rujanski događaji u Istri 1943.

1. Širi pojam NOB-e u Istri

U pogledu šireg pojma NOB-e u Istri valja utvrditi, da ova hrvatska pokrajina nije 1918 ušla u sklop prve jugoslavenske države. Iako je u Istri narodni preporod od 70-ih godina XIX. st. do Prvoga svjetskog rata dao takve rezultate u ekonomskom, društveno-političkom i kulturnom pogledu, da je činjenica o pripadnosti Istre bila nepobitna, pa da ona prema tome treba da uđe s ostalim hrvatskim krajevima u okvir prve Jugoslavije, dogodilo se suprotno. Istra je od 1918—43 ostala izvan okvira jugoslavenske države zbog diktata stranih sila i izvjesne nebrige, nerazumijevanja i neslaganja tadašnjih jugoslavenskih političara.

Taj fakat nameće i pitanje: Da li se Istra pomirila s takvim položajem, da li su se Hrvati, a s njima i ostali jugoslavenski narodi, suglasili s tim gubitkom i prestali da ističu svoja prava na to područje i stanovništvo, koje u njemu živi? Odgovor je, razumije se, negativan, jer su oni Istru »osjećali kao krvavu, nezacjeljivu ranu na svom tijelu«.¹

Gubitak Istre zbog diktata velikih sila ne znači još, da tadašnji buržoaski političari naše zemlje ne snose zato odgovornost pred našim narodima i pred historijom. Ne ispitujući ovdje uzroke unutrašnje slabosti naše zemlje, nužno je samo utvrditi, da buržoazija stare Jugoslavije nije odbranila prava oko 600 tisuća Jugoslavena u Istri, Slovenskom Primorju, Rijeci i Zadru, da su oni ugovorom u Rapallu (12. XI. 1920) pripali Italiji i da se to dogodilo i s Rijekom na osnovu ugovora u Rimu (27. I. 1924). Ali držanje tadašnjih političara i njihova popustljivost prema talijanskom imperijalizmu — bez obzira, čime je to bilo uvjetovano — ne ocrtava još pravo stanje i stanovište naših naroda prema tim ugovorima i gubitku Istre. Za njega saznajemo iz osude same izdaje, iz rada istarske emigracije i otpora u Istri protiv talijanske okupacije, te napose iz djelatnosti naprednih snaga uopće, napose u okviru KPJ. To znači, da nacionalno-oslobodilačka borba Istre, započeta još u XIX. st., nije prestala samim faktom, što se Istra oslobodila suvereniteta Austrije 1918. Ona je, naprotiv, nastavljena, pa je razdoblje NOB-e za Istru bilo nužna posljedica našeg stanovišta, naših prava i naše dotadašnje borbe.

Do osude zbog gubitka Istre došlo je odmah i na različne načine, ali je usto ukazano, da to nije definitivno rješenje. Vatroslav Jagić, osudivši gubitak Istre, — »to se ne bi dogodilo, da je u Beogradu, koji je vodio veliku političku reč, bilo širih pogleda na našu domovinu, a ne uski megalomanijski mentalitet beogradski« — pisao je uvjerljivo: »Nadajmo se, da ni Rijeka ni Zadar ni Istra nisu za uvek izgubljeni za hrvatsku narodnost«.² A Franko Potočnjak završio je svoju knjigu »Rapalski ugovor« s riječima: »U tome punome uvjerenju možemo s punim pouzdanjem i punom vjerom u budućnost da kažemo: jadransko

¹ Š. Balen, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, Split 1945, str. 7.

² V. Jagić, Spomeni mojega života II, Beograd 1934, str. 180, i I, 1930, str. 151.

pitanje još nije riješeno»³. Nadalje, ilegalni list »Komunist« otvoreno je pisao, da »srpska buržoazija prodaje zauvek Hrvate i Slovence u Istri italijanskom imperijalizmu«⁴. Najzad, i beogradska »Politika« pisala je poslije prepuštanja Rijeke Italiji: »Jer kad nismo bili kadri da odbranimo i onako rđavi Rapalski ugovor, u kom je postojala još izvesna ravnoteža između naših prava i tuđih lakomosti, kako ćemo kadri biti da odbranimo Rimski ugovor od novih prohteva i sukoba. Odrekli smo se rada naših starih, manje blistavog, ali solidnijeg, očitali smo im lekciju visoke diplomacije i patriotizma, zaključili smo celu jednu istoriju žrtvom poslednje naše tvrđave protiv najezde tuđinstva. Ne više na ovoj nego na budućoj je generaciji dužnost da odgovori ko je bio u pravu, mrtvi ili živi«⁵.

Poslije ovih i drugih osuda bilo je doduše i nebrige za porobljenu Istru, pa je s jedne strane moglo izgledati, da se naš narod pomiruje s gubitkom Istre. Tako se u »Obzorovoj spomenici« moglo pročitati i ovo: »Kako stvari stoje, nek prođe još koja godina, pa će vrijeme izbrisati iz uspomena hrvatskog naroda Istru«⁶, a Krešimir Kovačić objelodanio je u emigrantskom listu »Istra« članak pod naslovom: »Zašto smo zaboravili Istru«⁷, koji je ustvari bio osuda tadašnjih političkih prilika i poziv da se Istri pomogne. Treba otvoreno reći, da službena politika u staroj Jugoslaviji nije nimalo marila za Istru, a da je o njoj vodila brigu uglavnom hrvatska emigracija iz Istre. Istranin Otokar Keršovani dokazivao je još kao student poslije Prvoga svjetskog rata, »da je problem Istre vezan uz ostale političke probleme Evrope i da borbu za Istru treba postaviti na liniju borbe protiv imperijalizma i reakcije u vezi sa svima naprednim snagama Evrope«⁸. I kasnije, kada je poslije robije djelovao u Zagrebu, Keršovani piše o pitanjima Istre u »Izrazu«⁹, dok je emigrantski »Istarski glas« u svom programatskom uvodniku istakao: »Pitanje istarskih Hrvata i Slovenaca je dio hrvatskog, odnosno slovenskog narodnog problema, i cjelokupni rad treba voditi da sav hrvatski narod, odnosno slovenski prihvati to stanovište«¹⁰. Najzad, u »Jadranskom kalendaru« rečeno je i ovo: »Ne voditi brigu o bitci za odnarođivanje Julijske Krajine znači ne samo izgubiti sva moralna prava na tu staru i autohtonu slavensku zemlju, nego i pravo na nacionalni ponos«¹¹.

Ali je otpora bilo i u Istri od 1918 do 1941. To potvrđuje pobuna u Proštini 4. II. 1921, o tome govori Labinska republika, govore već tada spaljena

³ F. Potočnjak, Rapalski ugovor, Zagreb 1920, str. 87.

⁴ »Komunist«, organ KPJ, 1. I. 1925, u uvodniku »Balkanski front kontrarevolucije i nacionalno ugnjetavanje«. Prema V. Dedijeru, Pariska konferencija, Zagreb 1948, str. 148.

⁵ Jadranski, Rijeka — In memoriam. »Politika« 18. II. 1924.

⁶ Š. Žužić, Istra prema Hrvatskoj u razdoblju 1860—1918. »Obzorova spomenica«, Zagreb 1935, str. 91.

⁷ »Istra« 23. IV. 1935.

⁸ »Glas Istre« 12. VII. 1945.

⁹ »Izraz« II, 1940, br. 4, str. 213.

¹⁰ »Istarski glas«, br. 1, 18. XI. 1939.

¹¹ N. Bartulović, Nedeljivost jadranskog problema. »Jadranski kalendar« za 1936. Zagreb 1935, str. 25.

istarska sela, kao i talijanske osude Istrana i strjeljanje Vladimira Gortana 1929¹². Potvrđuju nam to i same talijanske vlasti, kada u svojim izvještajima govore o antifašističkoj djelatnosti Slavena u Istri, o djelatnosti »subverzivnih elemenata«, koja je bila živa i razgranata i rasla je pred Drugi svjetski rat. Prema podacima iz arhiva kvesture u Puli u srpnju 1939, antifašistička djelatnost se prostire na čitav teritorij Istre, jer se spominju ova mjesta: Boljun, Kopar, Dekani, Piran, Pazin, Pula, Tinjan, Vrsar, Poreč, Buzet, Mareziga, Motovun, Grožnjan, Lanišće, Rovinj, Vižinada, Herpelje, Buje, Sv. Petar, Vodnjan, Cres, Nerezine, Raša, Labin, Tar, Oprtalj, Valtura, Semići, Cezari, Baderna, Barban, Medulin, Šmarje, Brioni, Novigrad, Lošinj Mali, Roč, Žminj, Lošinj Veli, Izula, Vale¹³.

Ta antifašistička djelatnost u Istri bila je, prema istim izvještajima, raznolika. Istrani su bili hapšeni, konfinirani, internirani, opominjani od vlasti, pozivani na red, predavani specijalnom sudu, vojnim vlastima i redovitim sudovima zbog izraza antinacionalnih, antifašističkih, antitalijanskih, subverzivnih, antimilitarističkih, komunističkih, pogrdnih za Italiju, nepristojnih prema kralju i prema duce-u, defetističkih, pogrdnih za fašističke hijerarhe, za vojnice, za fašizam, zbog izraza kojima se slavi komunistička revolucija i t. d. Nadalje, Istrani su proganjani i osuđivani zbog djelatnosti slavensko-irendentističke, antifašističke, komunističke, slavensko-komunističke, zbog propagande antitalijanske i defetističke. Oni su progonjeni i zbog osjećaja neprijateljskih prema Italiji i fašizmu, antitalijanskih, zbog osjećaja slavenskih, kao i zbog povika (Dolje fašizam, Živjela Crvena armija, Živjela Rusija, Dolje Italija) i pjevanja hrvatskih i slovenskih pjesama ili sviranja na harmonici pjesme »Bandiera rossa«. Naposljetku, otpor naroda Istre i njegova borba protiv talijanske okupacije izrazila se u širenju letaka i pisanju parola. U njima se govorilo protiv rata i fašizma, protiv duce-a, režima i fašističke Italije, u njima se slavio Prvi maj, veličala se revolucija, pa su oni bili označeni srpom i čekićem. Parolama diljem Istre pozivalo se narod u borbu protiv fašizma, protiv duce-a, protiv rata. Na različnim mjestima ističane su crvene zastave, crtani su emblemi srp i čekić s natpisom »Živjela Rusija«. Progonjeni su i narodni svećenici zbog svoje »slavenske aktivnosti«.

Borba za nacionalno oslobođenje Istre traje dakle i poslije 1918. A imala je i svoju širu perspektivu. Nju je također dala ilegalna KPJ, što se vidi — da se ne navode druge činjenice — iz izjave KP Jugoslavije, KP Italije i KP Austrije, objavljene u travnju 1934 o slovenskom pitanju, to jest o borbi za ujedinjenje svih dijelova slovenskog naroda, koji su tada živjeli u granicama Jugoslavije, Italije i Austrije. Ta je izjava dokumenat, koji jasno kaže, kako

¹² Vidi o tome: Spomenspis »Vladimir Gortan — simbol borbe i snage naroda Istre«. Rijeka 1945; Zv. Črnja, Ustanak u Puli i pobune u Istri 1918 i 1921. »Istarski zbornik« I, Zagreb 1949, str. 69; F. Čulinović, Revolucionarni pokret u Istri 1921. Zagreb 1951; »Istra i Slovensko Primorje« (zbornik), Beograd 1952.

¹³ Subverzivna djelatnost u Istri. Izvještaji pulske kvesture 1939—1943, IX—188, Državni arhiv, Rijeka.

treba riješiti pitanje Slovenaca, i ne samo njih, nego i Hrvata Istre. Ona potvrđuje postojanje nacionalno-oslobodilačke borbe Istre i Slovenskog Primorja u razdoblju između dva svjetska rata¹⁴.

NOB-u Istre treba dakle shvatiti mnogo šire, napose u nacionalnom pogledu, treba imati u vidu i razmatrati stanje i prilike od 1918 dalje, ne zaneamarujući ni razvitak od narodnog preporoda 70-ih godina XIX. st., jer je sve to preduvjet za pravilan prikaz pripravnosti, spremnosti Istre za borbu u uvjetima 1941. godine.

2) Pripravnost Istre za NOB-u

Za razumijevanje pitanja, koliko je Istra bila 1941 pripravna za borbu, istaći ćemo: 1. težnje Istre, da se sjedini s Hrvatskom; 2. neuspjeh talijanizacije Istre i antifašističko raspoloženje naroda, i 3. zaoštrenost problema Istre i Rijeke prisvajanjem novih hrvatskih krajeva od strane Italije 1941.

Težnje Istre za sjedinjenjem s Hrvatskom manifestirale su se u drugoj polovini XIX. i početkom XX. st. dovoljno jasno. Već je biskup Juraj Dobrila pisao iz Poreča 20. XII. 1872 uredniku zagrebačkog »Vijenca« Franji Markoviću: »Dosta smo nesretni, što smo toli raztrešeni, razkomadani, potrti«¹⁵. A Ante Dukić crta raspoloženje Istrana u ona vremena ovako: »Pri tom se istarske oči nisu nikad skidale s Hrvatske ni sa Zagreba. Sva je Istra disala tada zagrebačkim plućima. Štaviše, u srcu svakog svijesnog istarskog Hrvata plamsala je vruća želja da se rasparčana uda domovine slože u jedno tijelo — i da tijelu tome živome bude glava Zagreb«.¹⁶ I Vjekoslav Spinčić kao predsjednik Družbe sv. Ćirila i Metoda na godišnjoj skupštini u Zametu — predgrađu Rijeke i tada i danas, iako je tada bilo u austrijskom dijelu Monarhije, dok je uža Rijeka, corpus separatum, bila pod Peštom, a Sušak pod Zagrebom — pozivao je 19. V. 1912 na otpor i govorio članovima:

»Stojite tu, i stojte unaprijed na braniku proti službenoj Rijeci, gdje su mađarske vlade i njihovi službenici protjerali hrvatski jezik, jezik urođenoga autohtonoga pučanstva iz škola i ureda, a htjeli bi i iz crkava. Hoće da izbrišu svaki trag hrvatstva u tom gradu, a priznaju objeručke i udomuju svakoga dotepenca, došao taj sa mađarskih pusta ili iz Kalabrije!

Međe, što nas dijele, umjetne su — kamenite, mrtve. Što nas veže, jezik, krv, srca, čuvstva, težnje, nije mrtvo — živo je, i to mora prije ili kasnije pobijediti«¹⁷.

Jednom riječju, rad narodnih preporoditelja u Istri od Dinka Vitezića dalje, na čelu s istarskim trolistom Mandić—Spinčić—Laginja, usmjeren je bio oslobođenju Istre i prisajedinjenju Hrvatskoj. Štaviše, baš u Istri izašao je 1918

¹⁴ »Delo«, glasilo CK KP Slovenije za juli 1948, str. 66.

¹⁵ Pismo objavio A. Dukić u članku: Zagreb i Istra — Dva požutjela lista. »Jadranski kalendar« za 1935, Zagreb 1934, str. 166.

¹⁶ A. Dukić, Zagreb i Istra — Još jedan požutjeli list. »Jadranski kalendar« za 1936, Zagreb 1935, str. 150.

¹⁷ Izvješće Družbe sv. Ćirila i Metoda za 1911. god., Opatija, 1912, str. 9.

pulski »Hrvatski list« u času sloma Austro-Ugarske s velikim naslovom »Živjela jugoslavenska republika«, što također dokazuje širinu pogleda i težnji Hrvata ove hrvatske pokrajine.

Tako je ostalo i poslije Rapalla.

»Oči Hrvata u Istri — pisao je Šime Žužić — još su i danas uprte u Zagreb, stalno i nepokolebljivo kao da se nije ništa desilo 1918. godine, kao prije pedeset, sedamdeset godina, moguće više danas, nego ikada«¹⁸.

Te težnje nisu dakle zamrle poslije 1918. One su tinjale, ostale su i kao tradicija i kao vjera. Tako zvuče i riječi učiteljice Marije Kopitar, koja je ostala da službuje u Istri pod Italijom usprkos svima neprilikama i teškoćama: »Trpjeli smo, ali snagu nam je davala vjera u našu braću u Jugoslaviji, koja će da nas oslobode«¹⁹. A po istarskim selima šaputalo se: »Dico, prit te naši«²⁰.

Takva osjećanja ovako izražena, potvrđuju i sami Talijani. Evo nešto o stanju Kvarnerske provincije i neuspjehu talijanizacije iz izvještaja Antonia Rizzo, komandanta Riječke 61. legije crnih košulja »Carnaro« od 19. IX. 1941 o političkoj situaciji u tom području. Nezadovoljan stanjem konstatira on:

»Katkada se za ljubav mirnog života ne oklijeva prijeći preko svega, te i za inorodne krajeve — pa i one najsumnjivije — nedužno napisati, da se radi o mjestima i pučanstvu s talijanskim i fašističkim osjećajima; ne mari, ako te tvrdnje ne odgovaraju bolnoj realnosti; i na tom se sektoru nažalost maskira prava istina.«

Priznajući, da u Kvarnerskoj provinciji žive Slaveni, on kaže o njima:

»U istarskim mjestima, uključivši također istočnu obalu poluotoka, koja pripada Kvarnerskoj provinciji, a u kojima žive u većini inojezični elementi (Slovenci i Hrvati) manje više s prototalijanskim osjećajima, traje uistinu takvo stanje, koje vrlo usporava, ako ne i posve ometa, proces asimilacije mješovitog pučanstva, kao i proces talijanizacije tih vrlo delikatnih zona, već i zbog toga, što se nalaze na granicama domovine, one su naročito osjetljive na svaku promjenu političke temperature, do koje dolazi preko granice u susjednim područjima slavenskog jezika.«

Nezadovoljan također s talijanizacijom toga područja, Rizzo kaže dalje:

»Ako rezultate u pogledu asimilacije i talijanizacije, postignute u roku od preko 20 godina od oslobođenja (!) ovih zemalja, ispitujemo realistički, slobodni od opasnih sumnjivih iluzija, mora se priznati, da su ti rezultati vrlo malo utješni: na temelju činjenica može se također ustvrditi, da su gotovo posve zatajile omladinske organizacije, preko čijeg se rada moralo istrgnuti barem nove generacije od negativnoga slavenskog utjecaja obitelji; ako se nešto i postiglo, to je ispod onoga što se moglo i najskromnije očekivati.«

¹⁸ U navedenom članku u »Obzorovoj spomenici«, str. 91

¹⁹ D. Zlatić, Tri istarske majke. »Istarski kalendar« za 1946, Rijeka 1945, str. 54

²⁰ Lj. Drndić, Jedinstvena narodna fronta u Istri čvrsta je i nepokolebljiva. »Vjesnik« 5. V. 1945.

A kakvo to odnarođivanje želi Rizzo, pokazuju njegove riječi o tobožnjim našim »uspjesima« u »odnarođivanju« — vlastitog naroda, to jest pohrvaćivanju Hrvata! On kaže: »Koliko li razlike između naših vrlo bijednih uspjeha i onih, koje su postigli Jugoslaveni u odnarođivanju Krka, Raba, Sušaka i t. d.«²¹

Rizzo je očigledno živio u iluziji, da su krajevi na Kvarneru bili donedavna naseljeni Talijanima!

Međutim, iz tih navoda proizlazi, da su Talijani bili primorani priznati postojanje Hrvata u Istri i Rijeci i poslije 20 godina svoje tiranske vlasti nad našim narodom. To potvrđuje i popis »inorodaca«, izvršen u Kvarnerskoj provinciji, u mjestima provincije tokom travnja 1939, a u samoj Rijeci 31. VIII. 1940. Prema tome popisu, u mjestima je bilo stanovništva slavenske narodnosti — allogena — 43.275, a u gradu Rijeci 11.637, ukupno 54.912²². Ovdje nije važno, da se ispituje netočnost i tih brojaka, jer je u toj pokrajini od 100.000 stanovnika bilo više stanovnika hrvatske i slovenske narodnosti. Tu je važno istaći činjenicu, da Talijani moraju priznati, da Slaveni postoje i da talijanska odnarođivačka politika nije imala uspjeha, kakav su oni željeli.

I još jedno — mjere civilnih i vojnih vlasti prema vojnim obveznicima hrvatske i slovenske narodnosti govore opet za sebe, naime, da ti vojnici nisu bili pripravnici braniti »madre patriu«, što također pokazuje neuspjeh odnarođivanja poslije više od 20 godina. Te su mjere poduzete već prije rata protiv Jugoslavije, u kolovozu 1940, s ciljem da se Slaveni udalje iz jedinica na istočnoj granici Italije. Ministarstvo rata već tada zahtijeva, da se riješi pitanje organizacije jedinica na toj granici i prigovara komandi armije u Trstu, što još nije prijavila sve vojnike slavenske narodnosti. Sam državni podsekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova daje 16. VIII. 1940 točne upute, da se sa granice odstrane svi vojnici Slaveni, osim onih koji su zbog svoje političke prošlosti ili položaja odani i zaslužuju povjerenje(!).

Na temelju tih uputa traženi su podaci o svakom vojniku slavenskog porijekla. Izvještaji i popisi takvih vojnika počeli su se gomilati. Rok za njihovu izradu bio je produžavan, pa se popisi šalju i u studenom te godine. Vojnici, upisani u fašističku stranku, preporučeni su kao »di buoni sentimenti italiani«. Međutim, svi ti popisi i izvještaji nisu dali realnu sliku o raspoloženju Slavena u talijanskoj vojsci. Pripadnost fašističkoj stranci nije bila uvijek mjerilo, jer je članstvo u njoj bilo obavezno. Prema prezimenima nije se više dalo uvijek utvrditi porijeklo vojnika, jer su talijanske vlasti prisilno promijenile slavenska prezimena. I upotreba talijanskog jezika bila je varljiv kriterij. Stoga je rezultat tih popisa bio takav, da je relativno malen broj vojnika bio prijavljen višim vlastima kao nepouzdan. A takva evidencija vojnika Slavena bila je netočna i za same fašiste, koji su poznavali antifašističko raspoloženje istarskih Slavena i njihov dugotrajan otpor.

²¹ Politička i vojnička situacija u Kvarnerskom području u rujnu 1941. godine. Izvještaj seniora legije crnih košulja Antonia Rizzo, IX — 406, Državni arhiv, Rijeka.

²² Popis Slavena u Riječkoj pokrajini godine 1939 i 1940. I — 226, Državni arhiv, Rijeka.

Stoga je talijansko ministarstvo rata poduzelo u veljači 1941 — dakle neposredno pred fašistički napad na Jugoslaviju — nove mjere protiv talijanskih vojnika slavenske narodnosti. Ono je propisalo, da se vojnici »di origine e famiglia slava« dijele u »alloglotte« i »non alloglotte«. Po toj podjeli u Slavene »alloglotte« ubrajaju se »tutti gli elementi di sentimenti antitaliani o di dubbi sentimenti«. Za takve je vojnike bila osnovana i posebna kartoteka (»scheda biografica«) i oni su bili pod stalnim nadzorom. Bilo je predviđeno, da se takvi vojnici — nazivali su ih također imenom »schedati« — u slučaju neprijateljstva na istočnoj granici uvrste u posebne bataljone, t. zv. battaglioni speciali. Tako je i učinjeno. U travnju 1941 bilo je iz političkih razloga pozvano u vojsku, s obzirom na rat s Jugoslavijom, još 5.000 ljudi različitih godišta, pa su svi uvršteni u te posebne bataljone²³.

Stanje u Istri početkom 1941, u času napada Italije na Jugoslaviju, nije bilo dakle nimalo povoljno za osvajače. Istina, slom stare Jugoslavije, u koju su istarski Hrvati vjerovali i očekivali je kao osloboditeljicu, pokolebao ih je, ali samo za trenutak. Otpor naroda Jugoslavije protiv istog okupatora ubrzo je ne samo povratio nego i ojačao staru vjeru. Štaviše, problem Istre i Rijeke sada se još i zaoštrio. Talijani su okupirali nove hrvatske krajeve i time samo povećali otpor protiv sebe. Oni su usto i anektirali dio hrvatskih krajeva, koji su također bili u neposrednom susjedstvu Istre, povukavši po ugovoru Mussolini—Pavelić od 18. V. 1941 »granicu« od Bakarca, oko 10 km jugoistočno od Rijeke, preko Hreljina do ispred Delnica, i prisvojivši tako čisto hrvatske krajeve. Oni su pokušali od Sušaka, izrazito nacionalnog i revolucionarnog žarišta, stvoriti talijanski S u s s a, a od hrvatskog Čabra talijanski C o n c a n e r a i t. d. Ukinuvši hrvatske škole, natpise i štampu, oni nastoje da od hrvatske djece u Sušaku, Bakru, Čabru i drugdje stvore — Talijane. Sada, dakle, nisu bile pod fašističkom Italijom samo Istra i Rijeka, već i dio Kastavštine, koji je do 1941 pripadao Jugoslaviji, Sušak sa Bakrom i t. d. Ostali pak dijelovi Hrvatske, koji nisu bili anektirani, stenjali su pod talijanskom okupacijom. A takvo stanje je neosporno pokazalo daljnju zaoštrenost problema cvog područja i hrvatske odnosno jugoslavenske granice prema Italiji.

Čisti hrvatski krajevi kao Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar, neposredno povezani s Istrom, došli su u položaj sličan, pa i istovjetan položaju Istre — pod talijansko fašističko ropstvo. Ono što se događalo u Istri poslije 1918, sada se zbivalo u novoanektiranim i okupiranim hrvatskim krajevima. Istra, dakle, nije više bila ni u tom pogledu osamljena, nije bila jedina jugoslavenska pokrajina pod Italijom. Njenu sudbinu dijelili su i drugi hrvatski krajevi. A takva situacija stvarala je i slične objektivne uvjete za pružanje otpora okupatoru, za podizanje ustanka. Istra je, kao prije porobljena hrvatska pokrajina, bila sada više povezana s tim novoporobljenim krajevima, koji su odmah shva-

²³ Izvanredni postupak civilnih i vojnih vlasti prema vojnim obveznicima Slavenima u Julijskoj Krajini, VII — 159, Državni arhiv, Rijeka.

tili da njihovo oslobođenje od talijanske okupacije, koje će biti rezultat oružane borbe protiv okupatora, vodi istovremeno i do oslobođenja Istre. To je također jačalo i pozicije Istre u oružanoj borbi, koja je tada započela.

Toga su i fašisti bili svijesni, pa su staru granicu — rapalsku — naročito čuvali i utvrđivali, nastojeći da Istru i dalje drže izoliranu od »svojih« novih hrvatskih krajeva, koji su se digli na ustanak: to su dio Kastavštine, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar.

I ovdje nam dosta kažu talijanski izvori. Već spomenuti A. Rizzo piše u spomenutom izvještaju:

»U mnogo gorim političkim prilikama — u nacionalno-fašističkom smislu — živi sigurno Riječka provincija sa slavenskom sjeveroistočnom obalom Istre, neprijateljski raspoložena zona Učke i teritorij Ilirske Bistrice, slovenski i uporno neprijateljski prema Italiji. *Situacija ove zone se sada još pogoršava pripojenjem hrvatskog teritorija nedavnom okupacijom*«.

Narod je opet reagirao na događaje, što priznaje i Rizzo:

»Ali prilikom nedavnih ratnih događaja, koji se odnose na našu bivšu susjedu Jugoslaviju, te onih koji se odnose na rat s Rusijom, došlo je do izražaja — vrlo simptomatična pojava — uzbuđenje, koje je više ili manje obuzelo ovaj narod; on je pratio događaje s očiglednim zadovoljstvom u početku, a zatim sa strepnjom i na koncu sa žalošću, kada su s pogoršanjem stanja propale njegove preuranjene iluzije. Tajni sastanci, širenje glasina, tjeskobno iščekivanje novina i vijesti dokazuje — ako je to uopće potrebno — da je uvijek tinjala potajna tiha nada, a i sada je još uvijek živa kod tog pučanstva, te prodire i otkriva se samo prigodom velikih zgoda«²⁴.

Sve to pokazuje, da je borbu u Istri trebalo tada razbuktati u pravi oružani ustanak. Istra je za to bila pripravna, iako je trebalo savladati i niz poteškoća.

Po svom geografskom položaju — isječak hrvatske zemlje na sjeverozapadu Jugoslavije —, pa s obzirom na konfiguraciju tla i gustu mrežu cesta, Istra nije bila lak teren za partizansko ratovanje. U njoj je, nadalje, postojao i čvrst fašistički državni aparat, izgrađivan za vrijeme duge okupacije od 23 godine, koji nije bio raskliman i oslabljen kao u Jugoslaviji poslije prodora fašista 1941. Taj je aparat u Istri bio, naprotiv, ojačan, zanesen pobjedama, i uz pomoć vojske držao je svu Istru u čvrstom zaptu. Pa i politička problematika u Istri bila je teška, zamršena, a odnosi između Hrvata i Talijana zatrovani. Istra je dugo vremena bila tlo, kako kaže Nazor, »starih ružnih svađa između dva susjedna naroda, između Hrvata i Talijana«, te su Hrvati u Istri »imali dosad grdnog posla s našim polatinjenim izrodima (t. zv. talijanašima) i s talijanskim fašistima«²⁵. Ali je glavna poteškoća bila u tome, što u Istri i na Rijeci nisu postojale organizacije KP Hrvatske, koje bi, kao u drugim ustaničkim krajevima, izvršile pripreme za pružanje otpora talijanskom okupatoru i dizanje ustanka. Nedostatak tog subjektivnog faktora u Istri otežavao je tempo razvoja narodnog ustanka, kakav je bio s ove strane rapalske granice, u susjedstvu Istre.

²⁴ U spomenutom izvještaju A. Rizza.

²⁵ V. N a z o r, Istra u borbi. Govori i članci. Zagreb 1945, str. 110.

Lišena, dakle, toga subjektivnog faktora, t. j. organizacije, u vrijeme kad su sve objektivne okolnosti djelovale u smjeru podizanja ustanka, Istra je bila u tom pogledu u teškom položaju. U susjednom Sušaku, Kastavštini, inače dijelu Istre, ali koji je pripadao Jugoslaviji, u susjednom Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru postojala je već prije rata dosta čvrsta organizacija KP Hrvatske, a da se i ne govori o radu različitih društava, kao što su na pr. bile knjižnice i čitaonice, inače revolucionarno žarište od 30-ih godina pa kroz cijeli četvrti decenij ovog stoljeća²⁶. Ili da podsjetimo na predratni radnički pokret, na sindikalnu organizaciju u Sušaku, ne navodeći takve primjere iz Hrvatske i cijele Jugoslavije, da se jasno uoči nedostatak organizacije u Istri kao ozbiljna poteškoća na početku ustanka. Dok je, dakle, Sušak, ustvari predgrađe Rijeke, imao čvrstu organizaciju, koja je izvršila pripreme za oružanu borbu i započela je odmah poslije poziva CK KPJ, isto kao u drugim krajevima Jugoslavije, dotle je Rijeka, odvojena tada od Sušaka neprirodnom granicom — za koju su i sami Talijani govorili, da je confine assurdo — bila bez ikakve naše organizacije, pa i bez organizacije KP Italije. A slično je bilo u cijeloj Istri.

3) Istarsko selo kao baza i oslonac NOB-e

Radnička klasa u Istri, napose u Rijeci, Puli i Raši, nije u tadašnjim uvjetima bila glavni pokretač i nosilac ustanka. Ona to i nije mogla biti, iako je antifašističko raspoloženje kod nje postojalo. Ima tome više uzroka, od kojih možemo ovdje dodirnuti dva: posljedice denacionalizacije, osobito u Rijeci, i nerad, nerazumijevanje i pogrešan stav organizacije KP Italije u Puli, Raši i drugdje prema NOB-i u Istri.

Odnarođivanje u Rijeci i u Istri do Prvoga svjetskog rata — u Istri pod Austrijem, u Rijeci pod Ugarskom, zatim poslije 1918 pod Italijom — imalo je nepobitno teških posljedica. One su bile jače u gradovima i gradićima, dakle i u redovima radničke klase. Slabljenje pak nacionalne svijesti, kraj ekonomske i kulturne zaostalosti u ono doba i u onim prilikama, bio je udarac za hrvatski narod. U Rijeci su vještački stvarani »fiumani« — ni Hrvati ni Talijani. Taj je proces u Rijeci započeo smišljeno već pod Mađarima, da bi se hrvatstvo Rijeke oslabilo, a Rijeka preko fijumanstva odnosno riječkog talijanaštva zadržala uz Peštu protiv Zagreba. I 1941 radnička klasa Rijeke kao cjelina, iako dosta brojna, nije subjektivno mogla biti nosilac NOB-e niti pod parolom nacionalnog oslobođenja Rijeke, a niti kao svijestan revolucionarni proleterski faktor, koji već kao takav pravilno rješava svako nacionalno pitanje. Pojedinci, koji su bili nacionalno svjesni i koji su odmah shvatili liniju borbe KP Jugoslavije, a takvih je doista i bilo, nisu mogli odmah promijeniti tu činjenicu. Osim toga je riječki autonomizam, uzgajan decenijima, vršio svoj negativni utjecaj, pa se osjećao tokom cijelog rata, naročito 1944.

---

²⁶ Među ostalima istakle su se knjižnice i čitaonice u Selcima, Bribiru i Crikvenici, a naročito ona u Selcima, koja je 1. V. 1954 proslavila 50-godišnjicu opstanka (osn. 14. II. 1904) i izdala spomenicu »50-godišnjica Hrvatske pučke knjižnice u Selcima«, Rijeka 1954, str. 104, u kojoj je prikazano i razdoblje revolucionarnog rada prije Drugoga svjetskog rata.

O tadašnjim prilikama u Rijeci uopće, pa i o njezinoj radničkoj klasi, pisala je Anka Berus, kada je ilegalno posjetila taj grad kao instruktor CK KP Hrvatske, u svom pismu od 14. V. 1942. Tada je stvaranje čvršće partijske organizacije u Rijeci bilo još u toku, iako su prve bile osnovane već u jesen 1941. Berus konstatira tada, da je »rad tek u početku«, da je »prikupljanje za partizane i narodnu pomoć još uvijek usko«, da se vrše i sabotaze u tvornicama, uništava materijal, da je antifašističko raspoloženje masa vidljivo, ali dodaje: »Partija nije ovdje još uspjela da organizaciono poveže i obuhvati sve one antifašističke mase, koje ovdje postoje. Mase su u tom pogledu pred našom organizacijom.« Ona dalje nastavlja: »Rad je dosta težak i zato, što nacionalno pitanje nije u samom gradu centralno pitanje. Radnici i građani su samo antifašisti; mrze Talijane samo kao nosioce fašizma, a sami se ne osjećaju Hrvatima. Ne razumiju skoro ništa hrvatski, tako da štampa mora biti pretežno na talijanskom ili bar u oba jezika«²⁷. Upozorujući zatim na pojavu da riječka buržoazija, koja je bila glavni nosilac fašizma, pravi propagandu za jednu demokratsku Italiju, osobito među industrijskim radnicima, Berus dodaje, da te pojave ne znače mnogo, ali ih treba raskrinkavati, »jer bi nam mogle postati opasne, doduše ne za sela, ali na samoj Rijeci«²⁸.

U Puli i Labinu, također radničkim centrima, bilo je stanje doduše drukčije nego u Rijeci, a radnička klasa donekle organizirana, ali su i ovdje postojale znatne poteškoće. Stoga ni ovdje radnička klasa nije odmah bila jak oslonac i pokretač NOB-e na liniji KPJ. Te su poteškoće činili talijanski komunisti, ne shvaćajući samu borbu, uslajući protiv nje, pa i protiv pisanja parola na hrvatskom jeziku. Stoga je organizacija KP Hrvatske, tada još u nastajanju, morala poći svojim vlastitim putem, da organizira radništvo, da okupi antifašiste, da osigura pobjedu NOB-e u Istri. Kakvo je pak stanje bilo tada u Istri u tom pogledu, pokazuje i izvještaj Okružnom komitetu za Hrvatsko Primorje od 23. III. 1943, u kome se kaže:

»Iz razgovora s drugovima, koji su k nama stigli, da se zaključiti, da je rad talijanske Kompartije dosta slab. Oni na primjer kažu, da je naša borba nacionalna i da smo mi prema tome nacionalni borci, da su oni pravi revolucionari, to jest da će oni, kada zato dođe vrijeme, ustati u borbu za diktaturu proletarijata. S obzirom na to, da ovako rezonuju i partijci, može se zaključiti o slabom radu njihove partije i njihovom slabom razumijevanju borbe uopće«²⁹.

U takvim prilikama i uvjetima pojavilo se istarsko selo kao važan oslonac i baza za razvoj ustanka u Istri. Govoreći o propagandi među radništvom, kako je već navedeno, Anka Berus je istakla, da te pojave i nisu opasne za sela, što znači da situacija u selima bijaše drukčija. Istarsko je selo u nacionalnom pogledu bilo bolje sačuvano od gradova. U tim je selima još živjela generacija iz doba Matka Laginje, »Oca Istre«, živjeli su »narodnjaci« i njihova

²⁷ Treba napomenuti, da je ovdje riječ o hrvatskom književnom jeziku, jer su riječki Hrvati, pa i oni dosta odnarođeni, poznavali svoje hrvatske narječje — čakavštinu — i njime se znali služiti u većoj ili manjoj mjeri.

²⁸ Pismo Anke Berus u Historijskom odjeljenju CK SK Hrvatske u Zagrebu.

²⁹ Izvještaj u Historijskom odjeljenju CK SKH u Zagrebu.

tradicija, čuvala se materinska riječ, a fašistički državni aparat nije mogao djelovati kao u gradovima. Škole su doduše i na selu bile samo talijanske, ali su djeca kod kuće govorila hrvatski, i dijete, koje je ostalo u selu, nije bilo odnarođeno onako, kako je to često bio slučaj u gradu. S tim nacionalnim momentom u istarskom selu trebalo je računati na početku i u toku NOB-e u Istri. S njime su doista računali i fašisti, pa fašistički komandant Rizzo u navedenom izvještaju iz rujna 1941 točno primjećuje u pogledu denacionalizacije Hrvata u Istri, da je »glavni problem talijanizacija seoskih centara u unutrašnjosti«.

Prema tome, nacionalno sačuvano istarsko selo moglo je u NOB-i biti i u novim uvjetima te borbe snažan oslonac. Tako je u svibnju 1942 mislila i Anka Berus i to saopćila u jednom svom pismu. Iznoseći naime program rada jednoga partijskog druga s Rijeke, da stvara organizaciju u istarskim gradovima, poslije Rijeke prvenstveno u Trstu i Gorici, te da formira komitet za Istru i Goricu i počne s organizacijom partizana, pa da pokrene list koji ima izvršiti ulogu organizatora, Berus ne odobrava takav program i piše: »Obzirom na to da na cijelom tom teritoriju nije do sada bilo nikakvog partijskog rada, i uslijed slabosti organizacije na Rijeci, a valjda ni u Trstu ne ćemo brže mnogo bolje stvoriti — ja se ne mogu složiti s tim planom«. I odmah dodaje ono, što je ovdje naročito važno, kada je riječ o istarskom selu kao osloncu NOB-e, naime: »Moje je mišljenje da je za sada naša glavna snaga selo i onaj dio proletarijata koji je još nacionalno svijestan. To dokazuju i prve grupe partizana kao i uspjesi oko okupljanja i stvaranja organizacije u centralnoj Istri«³⁰.

Tako je istarsko selo odigralo nešto drukčiju ulogu u NOB-i od sela u ostaloj Jugoslaviji, jer je pored ostaloga bilo nacionalni bedem protiv tuđinstva i fašizma prije 1941, a to je i ostalo u toku cijele borbe. U istarskim selima su stvoreni prvi narodno-oslobodilački odbori, koji su postali »štabovi ustanka«, stvorena je čitava mreža seoskih NOO-a, pa se prije kapitulacije Italije osniva i Narodno-oslobodilački odbor za cijelu Istru. S druge strane, gradovi u Istri — 1. zbog težih posljedica denacionalizacije, 2. zbog negativnog stava talijanskih komunista, 3. zbog jakoga fašističkog aparata, a u Rijeci i autonomaštva — bijahu u toku NOB-e složen problem, dok su istarska sela već bila čvrsto povezana s Narodno-oslobodilačkim pokretom i prednjačila u pomaganju vojske, u mobilizaciji, u radu organizacija i t. d., iako su postepeno i gradovi, napose Pula, postali bolji oslonac NOB-e.

4) Povezivanje NOB-e Istre s NOB-om Hrvatske

U takvim, svakako složenim prilikama, poseban problem je predstavljalo povezivanje NOB-e Istre s NOB-om Hrvatske. U Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru ustanak se razbuktao već ljeti 1941, stvoreni su partizanski odredi na Tuhobiću kraj Sušaka, na Viševici iznad Bribira i kraj Delnica, svestrano je djelovala partijska organizacija i druge organizacije, a čitava je borba vo-

³⁰ Pismo Anke Berus je od 14. V. 1942.

dena svijesno ne samo za oslobođenje Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, već i za oslobođenje Rijeke i Istre. O tom oslobođenju govorio je već i prvi letak početkom srpnja 1941, raširen putem organizacije u Sušaku—Rijeci i okolici. Stoga su Talijani već u jesen te godine priredili ofenzive na primorske partizane, ali su se krajem 1941 i povukli iz primorskih planinskih sela u uporišta uz obalu i neposredno obalsko zaleđe, jer su ih partizani ugrožavali. A ustanak na pragu Istre bio je opasnost da se i sama Istra digne na ustanak i stupi u borbu protiv okupatora. Stoga su Talijani nastojali da Istru još više izoliraju od susjednih ustaničkih krajeva, utvrđujući i čuvajući rapalsku granicu.

Međutim, borba susjednih ustaničkih krajeva, pa NOB Hrvatske i cijele Jugoslavije uopće, bila je usmjerena i prema oslobođenju Istre i drugih, prije porobljenih, krajeva. Već u svom prvom broju od 1. VIII. 1941 pisao je »Bilten Vrhovnog štaba« u članku »Borbe i akcije« s potpisom T. T., da se rodoljubi svrstavaju u redove NOF-e »radi oslobođenja hrvatskog naroda od tiranije zulumčara, kao i za oslobođenje Dalmacije i ostalih krajeva ispod talijanskog jarma«³¹. I »Borba«, organ CK KPJ, pišući krajem 1941 o borbama u Hrvatskoj, kaže, da se narod bori »da izvojuje svoju nacionalnu nezavisnost i slobodu i da ujedini sve hrvatske zemlje, koje su italijanski, nemački i mađarski fašisti oteli i raskomadali«. »Borba« usto dodaje, da je cilj borbe Slovenaca »ujedinstvenje svih Slovenaca, pa i onih koji su pre i posle 1918 g. ostali izvan granica Jugoslavije«³². Sve se to odnosilo na Istru i Hrvate u Istri, pa je bio ozbiljan i složen zadatak povezivanje NOB-e Istre s drugim hrvatskim ustaničkim krajevima s ove strane rapalske granice.

Istra se povezala, razumljivo, najprije s Hrvatskim Primorjem i Gorskim Kotarom preko Rijeke i Kastavštine. U Istru su se vratili pojedini istarski Hrvati emigranti i ondje počeli djelovati politički. S Hrvatskim Primorjem i Gorskim Kotarom Istra je sačinjavala V. operativnu zonu, pa početkom 1942 izlaze i zajedničke novine, »Partizanske novine«, s podnaslovom »Glasilo Štaba partizanske vojske za Hrvatsko Primorje, Gorski Kotar i Istru«. Uspostavljene su veze između Rijeke i Pazina te Pule, kao i s drugim mjestima, najviše preko Kastva, koji je u tom pogledu odigrao najznačajniju ulogu. I kad je CK KPH početkom 1942 ukazao Okružnom komitetu za Hrvatsko Primorje na perspektivu općenarodnog ustanka i šire mobilizacije masa, on u svom pismu od 11. V. 1942 piše također o Istri:

»U vezi sa prenošenjem partizanskih akcija na Istru, nastojte da i u partijsko-političkom pogledu tom kraju posvetite što veću pažnju«.

U pismu od 2. VI. 1942 isti CK ističe: »Potrebno je da obezbijedite dobre veze s Istrom«, dok Okružni komitet za Hrvatsko Primorje, koji od početka posvećuju brigu Istri, u svom pismu Kotarskom komitetu Sušak insistira na slijedećem: »Povedite računa o tome, da se čim čvršće povežemo s našim dru-

³¹ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda II, Beograd 1949, str. 16.

³² U članku »Borba naroda Jugoslavije protiv fašističkih okupatora«, »Borba« 7. XI. 1941.

govima koji rade u Istri i o tome se dogovorite s drugom Mošom«³³. U tom pravcu mnogo je učinila Anka Berus, boraveći u proljeće 1942 na tom području, uočivši sve slabosti u dotadašnjem radu i pomogavši da se one uklone. To potvrđuje i CK KPH u pismu Okružnom komitetu za Hrvatsko Primorje od 2. VI. 1942, kada kaže: »Mjere, koje je poduzela drugarica Anka na tom terenu, pravilne su«. A zatim dodaje: »Povoljan razvoj partijske organizacije u Istri i mogućnost brzog razvoja partizanskog pokreta zahtijeva posebnu pažnju vašeg Okružnog komiteta«³⁴.

Na temelju ovih uputa CK KPH i rada Okružnog komiteta za Hrvatsko Primorje, povezivanje s organizacijama u Istri bilo je redovnije i čvršće, pa je tako NOB Istre bila u stvari dio NOB-e Hrvatske i cijele Jugoslavije. Ustanak je zahvatio cijelu Istru. Početkom ožujka 1943 u Karojbi, kraj Pazina, formirano je i prvo partijsko rukovodstvo za Istru, što je predstavljalo značajan uspjeh u povezivanju Istre s Hrvatskim Primorjem, Gorskim Kotarom i cijelom Hrvatskom. A odlazak Vladimira Nazora u partizane imao je naročit odjek baš u Istri. Stoga Okružni komitet za Hrvatsko Primorje i Istru — tako se sve češće nazivao — piše 23. VII. 1943: »Bilo bi dobro da Vladimir Nazor uputi poziv ili proglas Hrvatima u Istri. On je u ovim krajevima živio, narod ga poznaje i za njega se mnogo interesuje«³⁵.

Najzad za dalje povezivanje Istre s NOB-om Hrvatske bio je važan i poziv ZAVNOH-a, koji u uvodu Plitvičke rezolucije kaže:

»ZAVNOH u svom programu nosi borbu za oslobođenje i ujedinjenje svih hrvatskih krajeva uključivši ovamo i Istru, Zadar, Rijeku i sve jadranske otoke. Prema tome u ZAVNOH-u je utjelovljenje vjekovne povijesne težnje hrvatskog naroda«³⁶.

A u rezoluciji, među osnovnim zadacima ZAVNOH-a, spomenut je i taj — historijski toliko značajan:

»Borba za povratak svih od tuđina otetih hrvatskih pokrajina i njihovo priključenje matici zemlji, i to: Istre, Zadra, Rijeke, svih jadranskih otoka, anektiranog dijela Dalmacije, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, te Međimurja«³⁷.

Najzad, u proglasu ZAVNOH-a s toga zasjedanja stoji:

»Braćo Hrvati Istre, Zadra, Rijeke i jadranskih otoka.

---

³³ Moša Albahari, instruktor Okružnog komiteta za Hrvatsko Primorje, radio je u Rijeci ilegalno na stvaranju i jačanju organizacije KPH. Prešao u Istru s Miroslavom Grakalićem. 7. VII. 1942 u selu Kučeli iznad Rukavca fašisti su opkolili kuću u kojoj su se nalazili, ranili ih, uhvatili i odveli. Specijalni sud u Rimu osudio ih je na smrt. Strijeljani su 22. XI. 1942. Pobljiže o tome u zborniku »Istra i Slovensko Primorje«.

³⁴ Pismo u Historijskom odjeljenju CK SKH u Zagrebu.

³⁵ Nazor se tome odazvao. Njegov »Odaziv Istranima« izašao je u »Vjesniku« i preštampan je u »Govorima i člancima«, Zagreb, str. 21.

³⁶ Plitvička rezolucija. Biblioteka »Narodnog oslobođenja«, str. 1.

³⁷ Isto str. 10. Također: Prvo zasjedanje ZAVNOH-a. Stenografski zapisnici Zagreb 1950, str. 70.

Nakon dugog i teškog robovanja pod krvavom fašističkom čizmom, danas se pred vama otvaraju mogućnosti nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja s ostalim hrvatskim zemljama. Nastupio je čas da se i vi listom okupite oko Narodno-oslobodilačke fronte, čiji je plamen već zahvatio jedan dio Istre i otoka. Dižite se svi na oružje. Stupajte u junačke partizanske redove.«³⁸

Problem povezivanja raskomadanih dijelova Jugoslavije, koju su okupirale talijanske, njemačke, mađarske, bugarske i albanske čete, postojao je doduše na čitavom jugoslavenskom teritoriju tokom NOB-e. Međutim, povezivanje Istre s NOB-om Hrvatske i cijele Jugoslavije bilo je naročito otežano. Talijanski okupator držao je tu pokrajinu već preko 20 godina u ropstvu, ondje je imao jak državni aparat, a utvrđenu rapalsku granicu brižljivo je čuvao od susjednih ustaničkih krajeva, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara te Slovenije, čak i onih krajeva koje je 1941 bio anektirao. Ipak, usprkos svim poteškoćama i zaprekama Istra nije mogla i nije ostala izolirana, ona se povezala s ustaničkim hrvatskim krajevima i zajednički s njima vodila borbu protiv istog okupatora i zatirača.

5) Nacionalni problem u Istri

Poteškoću i prepreku za brz razvitak NOB-e u Istri predstavljao je neosporno i nacionalni problem. On se nije sastojao samo u tome, da u Istri pored Hrvata ima i Talijana, da je bilo prisilno odnarođenih Hrvata, koje je trebalo najprije vratiti narodu, već i u tome, što su talijanski komunisti u Istri zastupali sasvim pogrešan stav u nacionalnom pitanju, ne vodeći nimalo računa o nacionalnim pravima istarskih Hrvata. Nasuprot politici bratstva i jedinstva svih antifašističkih snaga i zajedničke borbe protiv fašizma, koju je provodila KPJ, neki talijanski komunisti u Labinu, Puli i Rovinju, a napose grupa u Puli, bili su raspoloženi nacionalistički i šovinistički u odnosu na Narodno-oslobodilački pokret. Oni su se kitili frazama o proleterskoj revoluciji, ali nisu bili za borbu i djelovali su neprijateljski prema NOB-i. Organizacije talijanskih komunista u Istri nisu prihvaćale liniju borbe KPJ, stajale su izvan borbe i usporavale njen razvitak, bile njeni protivnici. To je trajalo tako dugo dok nisu ojačale organizacije KP Hrvatske, osamostalile se i okupile široke slojeve u aktivnu borbu, bez oklijevanja i čekanja, stalno pozivajući talijanske komuniste u Istri na suradnju i zajednički rad, do čega je došlo tek postepeno i pojedinačno.

Nacionalni problem u Istri pojavio se dakle u mnogo težem obliku, u stanovištu jedne komunističke partije, to jest KP Italije, odnosno njenih tadašnjih organizacija u Istri. U ono vrijeme moglo se pretpostaviti, da je takvo stanovište u nacionalnom pitanju, kao i u drugim pitanjima, samo stanovište nekih organizacija KP Italije u Istri, pa i samo nekih talijanskih komunista. To, međutim, nije bio slučaj, i zato je put prema oslobođenju Istre bio odista težak i trnovit³⁹. Oblasni komitet za Istru pokušao je urediti odnose s talijanskim ko-

³⁸ Proglas u Narodnom muzeju u Rijeci. Vidi također: Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, str. 74.

³⁹ Poblje o tome: V. Antić i dr.: Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi. Zbornik »Istra i Slovensko Primorje«.

munistima u Istri u cilju zajedničke borbe protiv fašizma i stoga se obratio jednim pismom Centralnom komitetu KP Italije. Taj je svoj odgovor poslao 5. I. 1944 Centralnom komitetu KP Hrvatske posredstvom Oblasnog komiteta za Istru, koji uz taj odgovor šalje i popratno pismo, u kome pored ostaloga kaže:

»Da bi vam bio potpuno jasan razlog zbog kojeg vam drugovi Talijani šalju ovo pismo, i mi vam pišemo.

Radi se naime o ovome. Sa našeg prvog partijskog savjetovanja u Istri mi smo uputili Centralnom komitetu Italije jedan list i razjasnili im naše stanovište u pogledu talijanske manjine u Istri, s obzirom na odluke AVNOJ-a o prisajedinjenju Istre matici zemlji Hrvatskoj, a preko nje federativnoj Jugoslaviji. Isto tako smo ukazali na potpuno nakaradan i oportunistički stav starih »komunista« u gradovima Istre, koji su zastupali mišljenje »čekanja momenta«, a po svojoj političkoj izgradnji i ideologiji pristajali bi sasvim dobro partijama II. internacionale. Radilo se naime o tome, da su oni (Talijani) govorili, kako bi oni radili po direktivama naše Partije, ali sa odobrenjem KP Italije. Mi smo im ukazali na njihov pogrešan stav i razjasnili razloge zašto je rad nemoguć po direktivama dviju partija s različitim programom, a i inače da je to neispravno. Zatim su drugovi Talijani u Istri smatrali, da je prisajedinjenje Istre Hrvatskoj preuranjeno i pogrešno (to, nažalost, kako ćete vidjeti, smatraju i odgovorni drugovi KPI). I to smo im razjasnili, ukazujući da mi možemo ispravnim radom ukazati Talijanima, što talijanska manjina dobiva u slobodnoj Jugoslaviji i t. d. i povesti mase u borbu. Prijepis ovog pisma bili smo poslali i nama. Odgovor je, kako vidite, stigao tek sada, a mi smo u međuvremenu već proradili i po gradovima Istre (Pule, Rovinja, Labina, Poreča) i Rijeke, stvorili naše komitete sa pozitivnim elementima iz bivših talijanskih organizacija. U tom pravcu smo već imali zadovoljavajuće rezultate (o čemu ste informirani). Ali stvari sa KPI još uvijek nisu sredene, kao što ćete uostalom i iz ovog pisma vidjeti.«

Tako je Oblasni komitet za Istru prikazao situaciju u Istri u odnosu na talijanske komuniste, njihova shvaćanja, ukazujući istodobno na samostalni put u radu organizacija KP Hrvatske. A od takvih pogrešnih shvaćanja talijanskih komunista u Istri nije bio daleko ni sam CK KP Italije, što se vidi po navedenom odgovoru upućenom Centralnom komitetu KP Hrvatske, u kome se kaže:

»Mislimo da je izjava o priključenju Istre Hrvatskoj u cjelini preuranjena i u sadašnjem času pogrešna, jer izaziva šovinističke tendencije među narodima, koji u toj pokrajini skupno žive, te otežava među njima suradnju i borbeno jedinstvo za izgon njemačkog osvajača i njegovog fašističkog saveznika... Službena i definitivna izjava o priključenju Istre Hrvatskoj može danas samo da muti dobre odnose i suradnju Talijana i Hrvata, te je u prilog manevrima i akcijama svih neprijatelja jedinstva i slobode naroda, pa slabi našu zajedničku oslobodilačku borbu... dok za nas talijanske komuniste, koji se borimo za oslobođenje svoje domovine ispod nacizma i fašizma, može da znači težak udarac po jedinstvu svih narodnih, protunjemačkih i protufašističkih snaga, po jedinstvu koje je bilo ostvareno u našim komitetima narodnog oslobođenja (CIN), te smanjuje prestiž naše Partije u spomenutim komitetima. Radi svih tih političkih i drugih uzroka vi ćete razumjeti, da naša Partija danas ne može odobravati izjave o priključenju Istre Hrvatskoj, kao što ne može biti suglasna s analognom deklaracijom o priključenju Primorja Sloveniji«⁴⁰.

⁴⁰ L. Modić, Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre. »Delo«, glasilo CK KP Slovenije, Ljubljana 1949, broj 6—7,

Ovi dokumenti svakako ukazuju na specijalne teškoće u nacionalnom pogledu u toku NOB-e u Istri, ali istodobno i na pravilan stav KPJ i u tom i u drugim pitanjima. Oni usto pokazuju, da su počeci zastranjivanja KP Italije u pogledu Trsta i u drugim pitanjima u odnosu na naše narode starijeg datuma, da su se ti pogrešni stavovi pojavili i prije kapitulacije Italije, a da su otvoreno izraženi u spomenutom pismu od 5. I. 1944. A oni su daleko od svake napredne ideologije. To nam, međutim, jasno potvrđuje, kako je nacionalni problem u Istri bio specifičan i težak, ali je ipak riješen na principu ravnopravnosti, bratstva i jedinstva pobjedom linije KPJ, osiguravši sva prava talijanskoj nacionalnoj manjini.

6) Rujanski događaji u Istri 1943.

I, najzad, iz niza specifičnosti, koje su karakteristične za NOB-u u Istri, rezultira i ona specifičnost, koju predočuju rujanski događaji 1943, u času sloma fašističke Italije. Događaji su se razvijali slično kao u ostalim dijelovima naše zemlje, napose na Jadranu. Poslije objave kapitulacije Italije došlo je svuda do razoružanja talijanske vojske, preuzimanja vlasti od strane NOO-a i povlačenja razoružanih talijanskih vojnika. Bila je to krupna pobjeda. Na cijelom jadranskom području afirmirala se još više narodna vlast, oličena u NOO-ima, a mlada Narodno-oslobodilačka vojska (NOV i POJ) tada je znatno porasla.

Međutim, slomom Italije počinje u Istri veliko razgaranje ustanka, njegovo prerastanje u općenarodni ustanak na cijelom teritoriju u specifičnim uvjetima. Rezultati su bili golemi: razoružanje vojske i preuzimanje vlasti, a sve to u pokrajini, koja je od 1918 bila ekonomski, nacionalno-politički i kulturno podčinjena tuđoj, talijanskoj vlasti. Rujanski su događaji u Istri doista slični, a u mnogočemu i istovjetni s onima u Hrvatskom Primorju, Gorskom Kotaru i Dalmaciji, ali su se oni u tim krajevima zbili poslije trogodišnje okupacije, a u Istri poslije 25-godišnje okrutne talijanske tiranije. Stoga i jesu događaji u Istri u rujnu 1943 specifični, imaju posebno obilježje i posebni značaj. Težnje Istre za oslobođenjem i ujedinjenjem s ostalom hrvatskom braćom u okviru Jugoslavije te pripravnost naroda za borbu manifestirali su se tada doista na revolucionaran način, dok su Talijani bježali iz Istre preko Soče u svoju domovinu, kako su to činili i iz ostalih dijelova Jugoslavije, ne osjećajući se ni u Istri na svome vlastitom, nacionalnom tlu⁴¹.

---

str. 76. — Navedeni pasus iz odgovora CK KP Italije također u članku I. Mihovića, Ustanak naroda Istre i rukovodstvo KP Italije. »Naprijed« 27. VII. 1950, str. 6. — Pismo Oblasnog komiteta za Istru u Historijskom odjeljenju CK SKH u Zagrebu. Prvi put je objavljeno u II. dijelu knjige »Istra i Slovensko Primorje«, str. 330, gdje se napose govori o odnosima s talijanskim komunistima.

⁴¹ U knjizi »Oko Trsta«, Beograd 1945, str. 413, kaže se o tome: »Italijanska vojska i italijanske vlasti, nepripremljene za borbu protiv Nemaca, mislile su samo na beg i vraćanje u domovinu. U Julijskoj Krajini je smesta nestalo svih civilnih vlasti, pobjegli su opštinski činovnici, koje je Italija bila postavila i većim delom dovela u te krajeve, nestalo je karabinjera, učitelja, financa i t. d. U tren oka prestao je funkcionirati čitav italijanski državni aparat... Nigdje, ni na vrhovima, ni

Suverenitet Italije prestao je nad Istrom voljom naroda, revolucionarnim razbijanjem njenoga državnog aparata i preuzimanjem vlasti od strane NOO-a, stvaranjem vlastitih oružanih snaga i odbranom istarskog tla. A zatim kao neminovna posljedica i najveća pobjeda u povijesti Istre slijedio je zaključak Narodnooslobodilačkog odbora za Istru 13. IX. 1943 o priključenju Istre Hrvatskoj. U proglasu narodu Istre kaže se između ostaloga:

»Duh Istre ostao je nepokoren. Mi nismo htjeli postati poslušno roblje.

U ovim odlučnim časovima naš narod pokazao je visoku nacionalnu svijest. Dokazao je svima i svakome da je Istra hrvatska zemlja i da će hrvatska ostati.

Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu, Istrani su ustali, jurnuli na kasarne, uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njime brane svoje pravo i slobodu. Otvorena su vrata zloglasnih tamnica i pušteni na slobodu dični sinovi nikad pokorene Istre. Ne ćemo više nikad dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava.

Rodoljubi Istre!

Talijanski garnizoni u našim su rukama. Talijanski vojnici bježe sa naše rodne grude. Prvi put u našoj historiji uzima narod kormilo u svoje ruke.

Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje s ostalom našom hrvatskom braćom⁴².

A Pokrajinski NOO za Istru, taj Istarski sabor, skup svih predstavnika revolucionarne Istre, sastavši se u Pazinu 25. IX. 1943, donio je, kao tada jedina vlast u Istri, više značajnih zaključaka. On je objavio i ono što najviše karakterizira tadašnja specifična zbivanja u Istri:

»Predstavnici uskrse Istre, okupljeni prvi puta poslije 25-godišnjeg robovanja u slobodnom Pazinu, izražavajući volju istarskog naroda, odaju počast svim borcima palim za slobodu Istre i zahvaljuju NOV Hrvatske na ukazanoj pomoći.

S oduševljenjem pozdravljaju povijesni čin od 13. rujna 1943 o odcijepljenju Istre od Italije i prisajedinjenju majci Hrvatskoj i Jugoslaviji.⁴³

Taj je zaključak potvrdio ZAVNOH u svojoj poznatoj Odluci od 20. IX. 1943, kao što je i AVNOJ na Drugom zasjedanju u Jajcu dao toj odluci ZAVNOH-a i onoj SNOS-a o Slovenskom Primorju općejugoslavenski značaj⁴⁴.

---

na dnu italijanskoga državnoga aparata nije se mogla opaziti svest i volja da se brani Julijska Krajina kao sastavni deo Italije. Kao i drugde na Balkanu Italija se i u Julijskoj Krajini osećala strancem.«

⁴² Proglas u Narodnom muzeju u Rijeci. Faksimil objavljen u zborniku »Istra i Slovensko primorje«, str. 295.

⁴³ Isto, str. 301.

⁴⁴ ZAVNOH-ova »Odluka o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj« od 20. IX. 1943 glasi:

»Narod Istre, Hrv. Primorja, Dalmacije i svih jadranskih otoka u zajednici s junačkom Narodnooslobodilačkom vojskom Hrvatske oslobodio je svoje krajeve ispod jarma talijanskih tlačitelja. Vlast u tim krajevima prešla je u ruke narodnooslobodilačkih odbora — jedinih organa demokratske narodne vlasti, koju naš narod priznaje.

Tu veliku pobjedu apostrofirao je u Jajcu i maršal Tito ovim riječima:

»Jedan od najvećih uspjeha našeg narodnog ustanka, koji ima veliki historijski značaj, jeste oslobođenje Istre i Slovenskog Primorja poslije kapitulacije Italije. Dvadesetgodišnje ropstvo slovenskog i hrvatskog naroda nije moglo, usprkos svih napora fašista, oduzeti našoj porobljenoj braći njihovo nacionalno obilježje i oslabiti njihove težnje za sjedinjenjem sa svojom braćom i ostalim narodima Jugoslavije«⁴⁵.

Historijsko značenje rujanskih događaja u Istri 1943 i odluke Pokrajinskog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a je svakako veoma veliko i za daljnju borbu protiv njemačkog okupatora i za diplomatsku borbu poslije 1945, za međunarodno priznanje faktički izvršenog prisajedinjenja Istre Jugoslaviji. Ti događaji i te odluke ukazuju međutim i na svojevrsnu specifičnost NOB-e Istre, i samo njenu, jer je preuzimanje vlasti u Istri značilo mnogo više nego u ostalim hrvatskim krajevima u to vrijeme: značilo je prestanak talijanskog

Na osnovu tih činjenica, kao i na osnovu načela o samoodređenju naroda, što su ga proklamirali naši veliki saveznici, Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske donijelo je slijedeće zaključke:

1. Proglašuju se ništetnim svi ugovori, paktovi i konvencije, koje su razne velikosrpske vlade sklopile s Italijom, kojima su hrvatski krajevi Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali kvarnerski otoci predani Italiji.

2. Proglašuju se ništetnim svi ugovori, paktovi i konvencije, sklopljene između izdajnika hrvatskog naroda Pavelića i talijanske vlade, kojima su dijelovi Gorskog Kotara, Hrvatskog Primorja, Dalmacije i dalmatinski otoci predani Italiji.

3. Svi spomenuti hrvatski krajevi, t. j. Istra, Rijeka, Zadar, anektirani dijelovi Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara, Dalmacije i svi jadranski otoci (uključivši ovamo i Lastovo, Cres, Lošinj i druge), priključuju se matici zemlji — Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj, bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.

4. Talijanskoj nacionalnoj manjini, koja obitava u ovim krajevima, zajamčuje se autonomija.

5. O gornjoj odluci obavještavaju se vlade savezničkih zemalja: Saveza Socijalističkih Sovjetskih Republika, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, kao i čitava svjetska javnost.«

Faksimil ove Odluke v. u knjizi »Istra i Slovensko Primorje«, str. 293.

»Odluka o priključenju Slovenskog Primorja, Beneške Slovenije, Istre i hrvatskih jadranskih otoka Jugoslaviji«, koju je donijelo Predsjedništvo AVNOJ-a 30. XI. 1943 u Jajcu, glasi:

»U skladu s davnom težnjom i borbenim naporima slovenskog i hrvatskog naroda u zemljama podjarmljenim od talijanskih imperijalista, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije potvrđuje:

1. Odluku Slovenskog narodnog osvobodilnog odbora (Plenuma Osvobodilne fronte) o priključenju Slovenskog Primorja i svih anektiranih dijelova Slovenije slobodnoj Sloveniji u federativnoj Jugoslaviji.

2. Odluku Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i anektiranih dijelova Hrvatske i hrvatskih jadranskih otoka slobodnoj Hrvatskoj u federativnoj Jugoslaviji.

3. Ova odluka stupa odmah na snagu.«

⁴⁵ Tito, Razvitak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi s međunarodnim događajima. Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Izdanje Predsjedništva AVNOJ-a 1943, str. 14.

suvereniteta i poništenje jednoga međudržavnog ugovora o pripadnosti Istre Italiji, a sve je to izvršeno revolucionarnom snagom ustaničkog naroda Istre. I samo je Istra bila jedina jugoslavenska pokrajina, koja je donijela i morala je donijeti osobitu odluku o prisajedinjenju Hrvatskoj i ujedinjenju s hrvatskom braćom. Naročita karakteristika NOB-e u Istri je dakle ta, da je Istra tada prvi put sjedinjena s Hrvatskom u okviru nove Jugoslavije.

Put do oslobođenja Istre i priključenja domovini bio je prema tome težak, trnovit, dug i složen — glasi zaključak na temelju navedenih specifičnosti u razvitku NOB-e u Istri. Ali osim ove konstatacije nameće se još jedna, naime da treba i danas i ubuduće imati pred očima dva osnovna zadatka u pogledu Istre:

1. da naša historijska nauka sistematski proučava i prouči svu prošlost Istre, a naročito u XIX. i XX. st., kako bi naučni rezultati u većem opsegu nego dosada kazali svijetu istinu i upoznali ga s našim pravima i našom borbom za ta prava te poslužili u potrebi za obranu naših prava u današnjem svijetu, držeci se Krležine misli, da nemamo prava zahtijevati od stranih naroda da više znaju o nama nego mi sami znamo o sebi⁴⁶, i

2. da i u pogledu Istre bude historijska nauka naša učiteljica u onome, što treba danas činiti i učiniti u Istri i za Istru s jugoslavenske točke gledišta i sa stanovišta jugoslavenskih interesa, smatrajući da je to dužnost sadašnjeg naraštaja prema prošlima i njegova obveza prema budućim naraštajima.

S u m m a r y

CHARACTERISTIC MOMENTS OF THE NATIONAL WAR OF LIBERATION IN ISTRA

The National war of liberation in Istra represents only a part of the struggle of the Yugoslav peoples against the invaders in the last war (1941—1945). This struggle had its own peculiarities, in every Yugoslav territory which was the case especially in Istra, because that Croatian province was under the rule of Italy from 1918.

The author mentions six characteristic moments of the National war of Liberation in Istra, as follows:

1. We must consider the National war of Liberation in Istra on a larger scale, especially in the national point of view, and take into consideration the conditions in Istra from 1918 and point out in the same time the national development since the national renaissance in the 70ies of the last century. Istrian people as late as the time of Austria-Hungary longed for the political union with Croatia. The very people of Istra protested against the Treaty of London (April 1915) and they resisted the imperialism of Italy, and the bourgeois politicians of the former Yugoslavia. Istrian people never approved of the annexation of their province to Italy and gave resistance to denationalization and slavery. That is confirmed even by Italian sources. Therefore the national struggle in Istra during the World

⁴⁶ M. Krleža, O nekim problemima Enciklopedije »Republika«, broj 2—3, Zagreb 1953, i posebni tisak, str. 23.

War II. is only a continuation of the World War I., but in a new form and a greater importance, because joined to the national struggle of Croatian and of other peoples of Yugoslavia.

2. The people in Istra were prepared for the struggle at the beginning of the war in 1941 which is proved earlier both by the aspiration of Istrian people for union with Croatia (arguments are cited) and the failure of Italy to denationalize the Croats in Istra. Besides the readiness of Istrian people for struggle is obvious in the very fact, that whole Istra fought against fascisme, especially when some Croatian provinces (Sušak with environs, Gorski Kotar and Dalmatia with islands) were incorporated into Italy after the catastrophe of the Kingdom of Yugoslavia. So the old problem of Rijeka and Istra became both more acute and actual.

3. The Istrian country, being nationally better preserved than Istrian towns. served as a surer basis for the national struggle of liberation, because the Communist Party of Italy in Istrian towns had a wrong attitude towards the national liberation struggle lead by the Communist Party of Yugoslavia. The author explains the reasons why the Istrian peasants supported the national liberation struggle in Istra at the beginning of the war and mentions the important role they played with their people's committees and the »Staffs of insurrection« both before and after the capitulation of Italy.

4. The cooperation of the national liberation struggle of Istra with that of Croatia, resp. of Yugoslavia, became difficult, because the Italians constantly tried to isolate Istra from the neighbouring provinces where the insurrection was already realised (The Croatian Littoral, Gorski Kotar, and Slovenia) and even from those Croatian regions incorporated into Italy. Notwithstanding all these measures, the people's liberation organisations collaborated actually with those in Croatia supported by the Central Committee of the Com. Party of Croatia and of the other Yugoslav provinces. All this happened before the capitulation of Italy and especially after the invasion of Germans.

5. Even the national problem in Istra presented an important difficulty for the quick spread of the national liberation struggle, as the Communist Party of Italy in Istrian towns was against the policy of the Communist Party of Yugoslavia in Istra. That became clear in the attitude of the Italian Communist Party towards the decision to incorporate Istra into Croatia (ZAVNOH, September 1943). The letter of the Central Committee of Communist Party of Italy from January 3th 1944 also contains the same wrong attitude. The contents of that letter is quoted in the article. Yet the policy of the Communist Party of Yugoslavia won in this respect, because it was based on the principles of equality, brotherhood and unity. All rights were guaranteed to the Italian minority in Istra. All that proves how difficult and complicated was the way which led to the liberation of Istra.

6. The events of September 1943 at the moment of the surrendering of Italy present a special characteristic of the national liberation struggle in Istra. Istrian people disarmed the Italian army, abolished the Italian police apparatus in Istra, and took the rule in their own hands by means of the formerly founded people's committees of liberation. They organised their own army with the assistance of the Chief Staff of People's Army of Liberation of Croatia. In the same time the Congress of the People's Committees of Liberation proclaimed the incorporation of Istra into Croatia in new Yugoslavia. That decision was confirmed both by the ZAVNOH and, afterwards, by the AVNOJ at Jajce (30-XI-1943). In this way, by means of the revolutionary forces of Istrian people, ceased the sovereignty of Italy in that Croatian peninsula and the Treaty of Rapallo was annulled. All that was later sanctioned by the Peace Treaty (10-II-1947).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VII.

1954

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

**OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK**

**Glavni i odgovorni urednik
JAROSLAV ŠIDAK**

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

